

Een syntaktische evaluatie van de modale bijwoorden

door

HILDE DEWULF

A. In de laatste jaren hebben verschillende grammatici pogingen aangewend om in de heterogene klasse van bijwoorden definitief klaarheid en orde te scheppen. Vooral de indeling van de bijwoorden (en bijwoordelijke bepalingen) kwam hierbij aan bod. Ik vermeld hier o.a. studies van Roose (1964), Stutterheim (1970), Kraak en Klooster (1969), Vanden Hoeck (1972), Van Es en Van Caspel (1971-74) en G. De Schutter (1973).

De resultaten van die studies lopen nogal uiteen. Zo blijft bij Kraak en Klooster de traditionele indeling van de bijwoorden min of meer bewaard, terwijl de indeling van de bijwoorden bij Roose totaal verschillend is: hij schuift de oude indeling naar de betekenis opzij en stelt op grond van syntaktische- en betekeniskenmerken een totaal nieuwe subkategorisering voor.

Toch komt in al die verschillende resultaten één belangrijk gemeenschappelijk element naar voren: het blijkt dat de bijwoorden systematisch ingedeeld kunnen worden, zowel volgens specifieke betekeniskenmerken als volgens syntaktische kenmerken. Van systematiek, zowel in de betekenis criteria als in de syntaktische criteria, is in de traditionele grammatika nooit sprake geweest bij de indeling van de bijwoorden. Zij was altijd nogal willekeurig en gebeurde aan de hand van wat men met een intuïtieve, niet imschreven term „betekenis” noemde. Veel indelingen van bijwoorden in traditionele grammatika's worden trouwens afgesloten met een veelbetekenend „enzovoort”.

Men is het er nu wel over eens dat die manier van werken – het opstellen van klasen of categorieën aan de hand van intuïtieve criteria – weinig wetenschappelijk is en dus weinig aarde aan de dijk brengt. Dat laatste komt trouwens duidelijk tot uiting in de verschillen die de – uiteraard subjektieve – indelingen van de respectieve grammatici vertonen.

Een enigszins objectiever criterium voor de indeling van de bijwoorden vormen de syntaktische valenties. De term „syntaktische valenties” omschrijven we met een definitie van De Groot:

„Een verzameling van mogelijkheden van het woord om gebruikt te worden als bepaald lid van een bepaalde in de gegeven taal bestaande konstruktie” (1962, p. 222).

Nu spreekt het vanzelf dat men op grond van syntaktische valenties tientallen klassen van bijwoorden kan opstellen. Dat betekent dat we hiermee even ver staan als de traditionele grammatici die hun lijst van de verschillende klassen van bijwoorden met ‘enz.’ beëindigen.

De konklusie die uit al het vorige getrokken kan worden is duidelijk : als men tegelijkertijd klaarheid en systematiek in de beschrijving en de indeling van de bijwoorden wil introduceren, moet men niet alleen rekening houden met syntaktische of met semantische kenmerken, maar met beide ; m.a.w. elke klasse die syntaktisch afgezonderd wordt moet een specifiek betekenisement hebben. Het samenbrengen van syntaktische en semantische elementen roept onvermijdelijk de gedachte op aan De Groot en meer bepaald aan Roose, die dat principe toepaste in „Het probleem van de woordsoorten en in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands”. Roose heeft de bijwoorden helemaal opnieuw ingedeeld in groepen die zowel een betekenisement als syntaktische kenmerken gemeen hebben ; van de oude traditionele indeling in 10 of meer soorten bijwoorden is daarbij geen sprake meer. Rooses werkmethode geeft aanleiding tot de vraag of de zaak niet op een andere manier kan worden aangepakt. Of men voor het opstellen van dergelijke ‘grammatische categorieën’¹ zoals De Groot en Roose ze noemen, geen gebruik kan maken van die bestaande klassen van bijwoorden die recht van bestaan verworven hebben doordat ze door de meeste of door alle grammatici beschreven zijn. Of anders gezegd : kan men van alle traditionele indelingen geen gemene deler trachten te vinden en dié als het ware rechtvaardigen door de subcategorieën die door die indeling zijn ontstaan, syntaktisch te omschrijven ? Of dat altijd lukt is nog de vraag ; in ieder geval lukt het voor de modale bijwoorden. Op die manier komen zowel semantiek als syntaxis aan bod bij de indeling : de semantische kant vinden we bij de traditionele indeling en de syntaktische kant vormt het terrein van ons onderzoek. De Groot wees in 1949 reeds op de mogelijkheid dat bestaande klassen van bijwoorden overeenkomen met syntaktische categorieën : „ ... maar het zou toch kunnen zijn dat een bepaalde taal, bijvoorbeeld het Nederlands, toch betekenis-categorieën van bijwoorden had die tevens min of meer scherp gescheiden gebruiks-

1. H. Roose (1964), p. 15.

of valentiekategorieën zijn" (p. 173). Van Der Lubbe (1965) en Stutterheim (1970) poneerden min of meer hetzelfde.

Om die stelling – dat het mogelijk is de traditionele indeling van de bijwoorden *grosso modo* te bewaren en ze te staven met syntaktische kenmerken – gedeeltelijk kracht bij te zetten, heb ik geprobeerd een niet onbesproken subcategorie van de bijwoorden, namelijk de modale bijwoorden, syntaktisch te omschrijven. Het semantische element dat alle modale bijwoorden gemeen hebben wordt in de traditionele grammatika beschreven als „de houding van de spreker tegenover de werkelijkheid". Op het eerste gezicht kan het lijken of ik hiermee open deuren instamp; de modale bijwoorden zijn immers al uitvoerig besproken door Roose (1964), Kraak en Klooster (1968), en onlangs heeft Booy in *Spektator* (1974/8) nog een overkoepelende beschrijving gepubliceerd over de zinsbepalingen waartoe de modale bepalingen, en dus ook de modale bijwoorden, behoren. Het verschil ligt echter in de aanpak en in de doelstelling zoals uit het volgende zal blijken.

Om een groep woorden – in casu de modale bijwoorden – syntaktisch van een andere, grotere groep af te zonderen, is het niet voldoende zomaar lukraak de syntaktische valenties van de leden van die groep na te gaan. Het afzonderen moet systematisch gebeuren en wel op zo'n manier dat uiteindelijk alle andere dan de modale bijwoorden zonder uitzondering geëlimineerd worden. De criteria voor de afzondering van een welbepaalde syntaktische categorie zijn dus niet willekeurig gekozen, maar wel afhankelijk van twee doelstellingen :

In de eerste plaats moeten kenmerken gezocht worden die specifiek zijn voor de modale bijwoorden. Voorwaarde daarbij is, dat voor alle modale bijwoorden een zelfde antwoord gevonden wordt op de vraag of aan het gestelde criterium voldaan is, anders heeft het criterium geen waarde. Veel definities van modale bijwoorden voldoen enkel aan die eerste voorwaarde: zij kunnen pseudo-definities genoemd worden omdat ze op die manier enkel de nodige voorwaarde bevatten waaraan een modaal bijwoord moet voldoen. De mogelijkheid blijft hierbij niet uitgesloten dat woorden uit andere klassen die toevallig dezelfde kenmerken hebben ten onrechte óók modale bijwoorden genoemd worden. M.a.w. het stel kenmerken in de pseudo-definitie is geen voldoende voorwaarde waaraan alleen de modale bijwoorden voldoen. Een echte definitie moet een nodige en voldoende voorwaarde bevatten. Een volwaardige syntaktische definitie van de modale bijwoorden moet dus zo zijn, dat ze

1. kenmerken geeft van de modale bijwoorden (nodige voorw.)
2. alleen andere dan de modale bijwoorden uitsluit (vold. voorw.).

Met deze omschrijving is het tweede criterium geformuleerd: we moeten valenties zoeken die enkel gelden voor de modale bijwoorden en die ze stuk voor stuk afzonderen van alle andere bijwoorden. De bundeling van de aldus gestelde eisen geeft aanleiding tot een rigoureuze definitie van de modale bijwoorden als syntaktische categorie.

Het onderzoek naar de syntaktische valenties van de modale bijwoorden is gebeurd aan de hand van een korpus van 2000 zinnen met 31 verschillende modale bijwoorden, die in de eerste lijst (L I) bijeengebracht zijn. Met die 31 modale bijwoorden hebben we geen volledige lijst. Modale bijwoorden die weinig of niet in het korpus voorkomen, zijn in L II gerangschikt. L III bevat bijwoorden die in verschillende spraakkunsten modaal genoemd worden en het volgens de criteria niet zijn.

L I: *Modale bijwoorden + spraakkunsten die ze modaal noemen.*

	Den Hertog	Overdiep	Terwey	De Vooyts	Tinbergen	Rijpma & Sch.	Van Wijk	De Groot	Van der Lubbe	De Witte & W.	Paardekooper	Roose	Kraak & Klooster	Nieuwborg	Klooster, V. & L.	Van Es & V. C.	Van den Toorn
allicht													x		x	x	
beslist	x											x	x		x	x	
blijkbaar	x									x		x	x		x		x
denkelijk						x							x				x
echt																x	
eigenlijk																x	
feitelijk																	
geenszins	x		x			x						x	x				
gelukkig						x				x			x			x	
heus																	
inderdaad	x						x					x	x	x		x	
kennelijk																	
misschien	x		x		x	x	x	x	x	x	x	x			x	x	x
mogelijk	x					x							x			x	x

natuurlijk					x		x		x
ongetwijfeld	x		x				x	x	x
schijnbaar	x						x		x
soms	x				x		x		x
stellig	x	x	x	x			x		
vanzelfsprekend									
vast									
vermoedelijk	x			x	x	x	x	x	x
voorzeker									
waarachtig	x						x	x	
niet	x	x			x	x	x	x	x
waarlijk	x								
waarschijnlijk	x	x	x	x		x	x	x	x
wel	x	x	x		x	x	x	x	x
wellicht		x	x	x		x		x	
werkelijk	x						x	x	x
zeker	x			x	x	x	x	x	x

L II : Modale bijwoorden die niet of weinig
in het korpus voorkomen.

	Den Hertog	K. & Klooster	K., Verk. & L.	Van Es & V. C.	De W. W.	V. den Toorn	R. & Schuringa	Roose
bepaald	x	x		x				
bijgeval		x	x					
gewis	x							
helaas		x	x		x	x		
hopelijk					x			
noodzakelijk	x							
ogenschijnlijk	x					x	x	
ongelukkigerwijs		x						
onmogelijk	x					x		
volstrekt	x							

L III : *Bijwoorden die in spraakkunsten modaal genoemd worden en het volgens de criteria niet zijn.*

	D. H.	V. D. T.	K. & V. & L.	Roose	D. V.	K. & K.	Nieuwborg	V. Es & V. C.
ja	x			x	x			x
neen	x			x	x			x
bovendien						x		
echter						x		
hoofdzakelijk							x	
immers	x					x		
tevens							x	
toch	x	x	x			x	x	
trouwens						x		
voorwaar	x							
weliswaar						x		
overigens							x	

B. Syntaktische evaluatie.

De nodige én voldoende voorwaarde waaraan een bijwoord moet voldoen om modaal genoemd te worden, kan gevonden worden aan de hand van vijf vragen :

1. Kan men alle zinnen met modale bijwoorden parafraseren met „Het is... m.b. ...zo, dat...”, ongeacht de tijd van het werkwoord in de dat-zin ?
2. Is het bijwoord in alle zinnen predikatief gebruikt en indien niet, wordt het predikatief als men de woordgroep waarbij het hoort transformeert in een koppelw. + gezegde-konstruktie ?
3. Kan het bijwoord, desnoods vergezeld van *wel* of *niet* dienen als antwoord op een twijfelvraag (ja/nee-) ?
4. Kan het bijwoord in dat antwoord vóór *wel* en vóór *niet* staan ?
5. Kan het bijwoord dienen als antwoord op een leemtevraag ?

Om eventuele terminologische discussies te vermijden stel ik duidelijk dat ik het begrip ‘modale bijwoorden’ gescheiden wil

houden van het begrip 'modaliteit' in het algemeen. Het gebeurt al te dikwijls dat men op een bijwoord het etiket 'modaal' wil kleven zodra het woord in kwestie ook maar iets van modaliteit (= houding tegenover de werkelijkheid) in zich draagt. Op die manier komt men op dwaalsporen terecht. De modale bijwoorden moeten gezien worden als een syntaktische categorie. Om tot die categorie te behoren moet een woord voldoen aan alle criteria waardoor de categorie bepaald wordt. Een woord als *nauwelijks*, dat inderdaad een 'modale geladenheid' heeft, maar ook nog andere belangrijke betekeniskenmerken bezit, kan toch niet in de categorie van modale bijwoorden opgenomen worden omdat het niet voldoet aan alle vijf de criteria van die categorie. De modale bijwoorden zijn in mijn optiek een vast omlinjende categorie die niet uitgebreid kan worden op grond van vage argumenten als de aanwezigheid van „een zekere graad van modaliteit”. Over het begrip 'modaliteit' zelf is men trouwens nog niet uitgepraat (zie Booi, Verkuyl e.a.).

1. Kan men alle modale bijwoorden parafraseren met „Het is... m.b. ...zo, dat...”, ongeacht de tijd van het werkwoord in de dat-zin ?

(1) Jan komt waarschijnlijk.

Het is waarschijnlijk zo, dat Jan (komt.
(gekomen is.
(zal komen.

De „Het is... zo, dat...”-parafrase is geen onbekende meer in de linguïstiek, en ze wordt beschouwd als één van de voornaamste, of zelfs het voornaamste kenmerk(en) van de modale bijwoorden. In de Nederlandse linguïstiek is zij, geloof ik, het eerst toegepast door Kraak en Klooster (1968). Nadien werd zij nog gebruikt door Van den Hoeck (1972), Verkuyl (1974), Booi (1974) e.a. Het staat nu wel vast dat alle zinsbepalingen, en dus ook de modale bepalingen en bijwoorden, aan dat criterium voldoen. Daarom ga ik er hier ook niet verder op in en volsta met erop te wijzen dat alle voegwoordelijke bijwoorden op die manier geparafraseerd kunnen worden :

(2) Hij is echter ziek.

Het is echter zo, dat hij ziek (is.
(was.
(zal zijn.

(3) Hij krijgt daarenboven zijn ontslag.

Het is daarenboven zo, dat hij zijn ontslag (krijgt.
(kreeg.
(zal krijgen.

In de literatuur van de laatste paar jaar heeft men dat probleem opgelost door een categorie zinsbepalingen voorop te stellen die o.a. zowel modale als voegwoordelijke bijwoorden bevat. In ieder geval worden de voegwoordelijke bijwoorden afgezonderd van de modale bijwoorden door één van de andere 4 criteria.

Bij het onderzoek van *soms* in verband met de parafrasering doet de moeilijkheid zich voor, dat men het – als modaal bijwoord – niet kan gebruiken in een mededelende zin, wat de normale parafrasering uiteraard onmogelijk maakt.

(4) Hij zal het soms doen.

In zin (4) is *soms* geen modaal bijwoord maar een bijwoord van tijd. Als modaal bijwoord komt het alleen in vraagzinnen en in voorwaardelijke zinnen voor :

(5) Denk je soms dat ik het ooit zal doen ?

(6) Als je soms denkt dat ik het ooit zal doen...

Misschien, wel, en niet hebben elk een homoniem dat dezelfde eigenschappen heeft : met een welbepaalde betekenis kunnen zij enkel in vraagzinnen optreden ; vergelijk de betekenis van *misschien, wel* en *niet* in de volgende a en b-zinnen :

(7)a Hij is misschien lid van de K.P.

b Is hij misschien lid van de K.P. ?

(8)a Hij is wel naar huis gegaan.

b Is hij wel naar huis gegaan ?

(9)a Hij is niet naar huis gegaan.

b Is hij niet naar huis gegaan ?

In (7)a „draagt” *misschien* de hele twijfel die de zin bevat ; in de *b-zin* is dat niet zo : *misschien* versterkt daar alleen de twijfel en als men het weglaat verdwijnt geen essentieel betekenselement uit de zin. Hetzelfde gebeurt met *wel* en *niet* in (8)b en (9)b : ze versterken de twijfel die door de vragende vorm van de zin wordt uitgedrukt en dragen niets meer van de oorspronkelijke betekenis : *wel* is in (8)b niet meer bevestigend en *niet* in (9)b niet meer ontkennend gebruikt – tenzij het natuurlijk speciaal beklemtoond wordt.

De moeilijkheden die rijzen doordat *soms, misschien, wel, en niet* onmogelijk in een bepaalde betekenis in een mededelende zin voor kunnen komen, lossen we op door de parafrasering in de vorm van een vraag te stellen.

(10) Is het misschien) zo, dat Jan vaat doet ?
 soms)
 wel)
 niet)

2. Is het bijwoord altijd predikatief gebruikt en indien niet, wordt het predikatief als men de woordgroep waarbij het hoort transformeert in een koppelwerkwoord + gezegde-konstruktie?

De term predikatief wordt hier in een enigszins ongebruikelijke kontekst aangewend. Ik meen echter dat ik het gebruik van de term kan verantwoorden, in de eerste plaats omdat het termenarsenaal in de taalbeschrijving zo akkuraat, maar ook zo beperkt mogelijk moet zijn – teveel verschillende termen voor eng verwante begrippen werken immers verwarrend – en ten tweede omdat het gebruik van die term steunt op bepaalde parallellen die te trekken zijn tussen bijwoorden en adjektieven.

De termen predikatief en attributief worden normaal gebruikt voor adjektieven. Men spreekt van attributief gebruik als het adjektief een zelfstandig naamwoord bepaalt, en van predikatief gebruik als het gezegde is bij een koppelwerkwoord. Buiten predikatief en attributief kan het adjektief ook adverbiaal gebruikt zijn, in de funktie van een bijwoord. Die indeling in drieën lijkt me niet geheel logisch te zijn, omdat men zich kan afvragen waarom het adjektief 'in adverbiaal gebruik' geen bijwoord is in plaats van „gebruikt te worden in de funktie van een bijwoord”.

In ieder geval wordt die moeilijkheid min of meer opgelost als we het gebruik van alle bijwoorden, ook die bijwoorden die – we zullen het voorzichtig formuleren – ook adjektief kunnen zijn, met dezelfde termen (predikatief en attributief) beschrijven. Gezien de vrij magere betekenisbezetting van de termen attributief en predikatief tot nu toe lijkt mij dat wel verantwoord.

Een ander argument om de termen 'predikatief' en 'attributief' op de bijwoorden toe te passen is trouwens het volgende: de uitdrukking 'attributief gebruikt' komt blijkbaar overeen met 'fungeert als zinsdeelstuk'; 'predikatief gebruikt' met 'fungeert als zinsdeel'.

Adjektieven kunnen dus zowel zinsdeel als zinsdeelstuk zijn. Die eigenschap vinden we bij de bijwoorden terug. Bijwoorden die zinsdeel zijn kunnen we nu predikatief noemen, naar analogie van de adjektieven, en bijwoorden die zinsdeelstuk zijn attributief: ²

(11) gisteren kwam hij *heel* vroeg thuis : zinsdeelstuk – attributief

(12) heeft hij Einstein *echt* gekend? : zinsdeel – predikatief

Zoals blijkt uit de voorbeelden zijn attributief gebruikte bijvoor-

2. Bijvoeglijke bepalingen zijn altijd zinsdeelstuk, en nooit zinsdeel – blijkbaar omdat ze geen werkwoord bepalen. Bijwoordelijke bepalingen die geen ww. bepalen kunnen we dus gerust ook attributief noemen. Het feit dat bijv.bep. nooit predikatief kunnen zijn is een reden te meer om de bijw.bep. die het ww. bepalen wél predikatief te noemen.

den bepaling bij een adjektief of een ander bijwoord (of uitzonderlijk bij een substantief : dat huis *daar* = dat gindse huis). Predikatief gebruikte bijwoorden zijn bepaling bij een werkwoord of bij de hele zin.

De parallel met de adjektieven is nu duidelijk – adjektieven en bijwoorden blijken elkaar aan te vullen wat het predikatieve en attributieve gebruik in de zin betreft.

<i>predikatief</i>		<i>attributief</i>	
adjektief	bep. bij Kw.	bep. bij subst.	
bijwoord	bep. bij zelfst. w. hele zin	bep. bij adj. bijw. (subst.)	

Op die manier wordt de term predikatief attribueerd, die soms gebruikt wordt voor bepaling van gesteldheid duidelijker en zinvoller : het is een bepaling bij een substantief, (vandaar de term attribueerd) én bij een werkwoord (vandaar de term predikaat); een predikatief attribueerd houdt dus het midden tussen een zinsdeelstuk en een zinsdeel, tussen een bijvoeglijke bepaling en een bijwoordelijke.

Uit het korpus blijkt dat alle modale bijwoorden predikatief zijn of predikatief worden als men de woordgroep waarbij ze horen transformeert in een koppelww. + gezegde-konstruktie. Hoewel dergelijke konstrukties heel ongebruikelijk zijn kan men inderdaad zinnen bedenken – in het korpus komen ze niet voor – waarbij een modaal bijwoord zinsdeelstuk is en dus attributief gebruikt :

(13) hij ondersteunde de inderdaad zwakke man

Inderdaad staat hier tussen een deiktisch woord en een adjektief en is dus zeker zinsdeelstuk. In dat geval moet het tweede deel van de vraag beantwoord worden op de volgende manier :

hij ondersteunde de inderdaad zwakke man
 hij ondersteunde de man, die inderdaad zwak is
 de man is inderdaad zwak
 inderdaad is de man zwak

Inderdaad is, blijkens de eenzinsdeelproef van Paardekooper, in de kw + gezegde-konstruktie predikatief gebruikt.

Dit procédé kan op het eerste gezicht nogal ingewikkeld lijken, maar het zondert de modale bijwoorden af van andere, zoals die van graad, die bij transformatie attributief blijven :

- (14) hij ondersteunde de heel zwakke man
 de man die heel zwak is
 de man is heel zwak
 heel zwak is de man
 + heel is de man zwak

Niet komt meer voor in attributief gebruik dan alle andere modale bijwoorden samen, maar het tweede deel van de vraag kan altijd positief beantwoord worden.

- (15) Niet ver van daar ratelde een sneltrain.
 (16) Voor diegenen waarmee niet het minste contact mogelijk was.
 (17) Wanneer een individu niet de minste kans heeft.

Het modaal bijwoord *niet* werd al uitvoerig besproken door Overdiep (1937) en Kraak (1966). De complexiteit van het gebruik van *niet* is daarin wel voldoende aangetoond.

Het wordt langzamerhand duidelijk dat de modale bijwoorden in de zin ten minste twee verschillende functies kunnen vervullen: wanneer ze predikatief gebruikt worden zijn ze zinsbepalingen, en in attributief gebruik zijn ze wat ik met een term van Van der Lubbe „oordeelspartikels in attributieve functie” zou willen noemen, d.w.z. vrije bepalingen „van hoogste graad” bij een substantief, een adjektief of een bijwoord³. Een voorbeeld van het gebruik als zinsbepaling is zin (18):

- (18) Waarschijnlijk miste ie de trein.

Een voorbeeld van het gebruik als oordeelspartikel in attributieve functie bij substantief (19), adjektief (20) en bijwoord (21):

- (19) Niet-leden worden niet toegelaten.
 (20) Hij steunde de inderdaad zwakke man.
 (21) Niet ver van hier loopt een spoorweg.

3. Kan het bijwoord, desnoods vergezeld van *wel* of *niet*, dienen als antwoord op een twijfelvraag?
 Modale bijwoorden kunnen dat altijd.

- (22) Zij hoorden denkkelijk samen.
 Hoorden zij samen?
 Denkkelijk
 (23) Hij heeft hem waarschijnlijk kunnen spreken.
 Heeft hij hem kunnen spreken?
 * Waarschijnlijk.

3. Van der Lubbe (1965), p. 148 e.v.

Er zijn 4 verschillende soorten bijwoorden die antwoord kunnen zijn op twijfelvragen ⁴:

- sommige bijwoorden van tijd, zoals nooit, gewoonlijk, soms.
- sommige bijwoorden van omstandigheid, zoals gaarne, nauwelijks.
- sommige bijwoorden van graad, zoals erg, bijna.
- alle modale bijwoorden.

Het feit dat het criterium 'antwoord kunnen zijn op een twijfelvraag' niet exclusief geldt voor de modale bijwoorden is geen bezwaar, daar de bedoelde bijwoorden van tijd, omstandigheid en graad niet voldoen aan alle criteria gesteld door de andere vragen, en op die manier dus afgezonderd worden van de modale bijwoorden. Daarop kom ik in de bespreking van de volgende criteria natuurlijk nog terug.

In ieder geval zondert het criterium van vraag 3 de modale bijwoorden af van alle andere buiten de net genoemde bijwoorden. De modale bijwoorden zijn trouwens de enige categorie waarvan alle leden antwoord kunnen zijn op een twijfelvraag, daarom alleen al is dat criterium van groot belang.

Bij het onderzoek van de modale bijwoorden in verband met hun mogelijkheid om antwoord te kunnen zijn op een twijfelvraag, zijn enkele verschijnselen aan het licht gekomen, die interessant genoeg zijn om ze hier te bespreken.

Een kleine groep modale bijwoorden blijkt in het antwoord op een (positieve) twijfelvraag niet zonder *wel* of *niet* te kunnen voorkomen. Het betreft hier *eigenlijk*, *feitelijk*, *gelukkig*, *heus*:

(24) Kan je me morgen vervangen ?

- + eigenlijk / feitelijk.
- eigenlijk / wel/niet.
- feitelijk wel/niet.

...

Een verklaring daarvoor is moeilijk te vinden; voor *heus* kan het verschijnsel min of meer uitgelegd worden: *heus* komt in mededelende zinnen meestal voor met een negatie:

(25) Zo kan het *heus* niet verder.

(26) Ik heb *heus* geen glazen gebroken.

Als men zo'n mededelende zin met een modaal bijwoord en een negerend element opsplijt in een vraag + antwoord, komt de negatie niet in de vraag te voorschijn, maar in het antwoord:

4. Zie Roose (1964), p. 46 e.v.

- (27)a Hij heeft ons waarschijnlijk niet gezien.
 Heeft hij ons gezien?
 Waarschijnlijk niet.
- (27)b Heeft hij ons niet gezien?
 Waarschijnlijk.

Als we *niet* in de vraagzin doen overkomen, zoals in (27)b, is er feitelijk van negatie geen sprake meer in het antwoord of in de vraag:

- (28) Heeft hij ons niet gezien?
 Waarschijnlijk.

Hetzelfde gebeurt met *heus*:

- (29) Zo kan het heus niet verder.
 Kon het zo verder?
 Heus niet.

Het tweede verschijnsel betreft *niet* en *wel*, die blijkbaar geen zinsvalentie hebben, want in het antwoord op een twijfelvraag worden ze automatisch vervangen door *nee* en *ja*: Omgekeerd kunnen *nee* en *ja* enkel in de valentie van een zin optreden, en kunnen ze geen bepaling zijn. In een zin nemen *ja* en *nee* altijd de vormen *wel* en *niet* aan. Dat is ook de reden waarom we *ja* en *nee* geen modale bijwoorden noemen, zoals hier en daar (bij Den Hertog, Van Es en van Caspel, De Witte-Wijngaards) wel eens gebeurt. *Ja* en *nee* kunnen immers nooit zinsbepalingen of oordeelspartikels zijn en zijn dus geen modale bijwoorden. *Ja/Nee* aan de ene kant en *wel/niet* aan de andere sluiten mekaar dus uit.

Als *niet* en *wel* gebruikt worden in combinatie met een ander modaal bijwoord – alleen *wel* en *niet* kunnen in het antwoord op een twijfelvraag samen met een ander modaal bijwoord gebruikt worden: cfr. * waarschijnlijk misschien – kunnen ze wel onveranderd in het antwoord op een twijfelvraag voorkomen.

- (30) Komt hij morgen?
 – Ja, nee.
 – Waarschijnlijk wel/niet.

Volgens mij wijst dat erop dat *wel* en *niet* in combinatie met andere modale bijwoorden, oordeelspartikels in attributieve functie zijn, en het andere bijwoord bepalen. *Wel* en *niet* worden relatief veel in die functie gebruikt, meer dan alle andere modale bijwoorden samen.

Aan de hand van twijfel- en leemtevragen kunnen we de bijwoorden in drie grote groepen indelen:

- bijwoorden die antwoord kunnen zijn op leemtevragen
- bijwoorden die antwoord kunnen zijn op twijfelvragen
- bijwoorden die geen antwoord kunnen zijn op twijfelvragen en leemtevragen.

Afgezien van een kleine restgroep waarvan de leden antwoord kunnen zijn op leemtevragen en twijfelvragen, zijn de drie groepen disjunkt; geen enkel lid van de ene groep voldoet aan het criterium van de andere⁵.

De restgroep waarvan sprake bevat een aantal tijdsbepalingen die – sommige met enige moeite – antwoord kunnen zijn op twijfelvragen en op leemtevragen.

- (31) Wanneer verlaat hij de kamer? (leemtevraag)
Soms, dikwijls, zelden.
- (32) Verlaat jij de kamer als 't je tegensteekt? (twijfelvraag)
Soms, dikwijls, zelden.

4. Kan het bijwoord in dat antwoord op een twijfelvraag vóór *wel* of *niet* staan?

Alle modale bijwoorden voldoen aan die voorwaarde:

- (33) Heb je dat ook gevreesd?
inderdaad wel/niet.
- (34) Wist hij meer dan hij voorgaf?
Waarachtig wel/niet.

Met dat criterium is het mogelijk de modale bijwoorden af te zonderen van die bijwoorden van graad en omstandigheid die evenals de modale bijwoorden antwoord kunnen zijn op een twijfelvraag en die ook aan het eerste en het tweede criterium voldoen:

- (35) vind je dat nu werkelijk nodig?
nauwelijks
Het is nauwelijks zo dat ik dat nodig vind.

De bovengenoemde bijwoorden van graad en omstandigheid kunnen niet vóór *niet* of *wel* staan in een antwoord op een twijfelvraag.

- (36) Vind je dat nu werkelijk nodig?
+ nauwelijks niet/wel

Het spreekt vanzelf dat *niet* en *wel* wat dit criterium betreft een uitzondering vormen – dat *niet* onmogelijk vóór *wel* kan staan en omgekeerd, is duidelijk; *niet* en *wel* geven tegengestelde begrippen weer, wat dergelijke konstrukties uitsluit. Ook kan men moei-

5. Zie tabel Roose (1964), p. 46 e.v.

lijk verwachten dat *niet vóór niet* en *wel vóór wel* zou staan. Ook *geenszins*, dat in veel opzichten op *niet* lijkt, heeft hetzelfde kenmerk, het kan in een antwoord op een twijfelvraag niet vóór *niet* of *wel* staan.

Met de vier vorige criteria hebben we in feite al alle andere bijwoorden van de modale bijwoorden afgezonderd. Ten overvloede, en ook omdat het kenmerk nogal belangrijk is, voeg ik er een laatste criterium bij, namelijk :

5. Kan het bijwoord antwoord zijn op een leemtevraag (een vraag met een vraagwoord vooraan of in het eerste zinsdeel).

Modale bijwoorden kunnen nooit antwoord zijn op een leemtevraag. Op de vraag :

(37) waar, wanneer, hoe, op welk ogenblik dacht je er zo over ?

kan het antwoord nooit iets zijn in de aard van :

allicht
beslist
waarschijnlijk

Die valentie differentieert de modale bijwoorden van de meeste bijwoorden van plaats of richting, tijd, causaliteit, en beperking – de gegevens daarvoor kan men weer vinden in de lijsten van Roose (1964).

Dat modale bijwoorden enkel antwoord kunnen zijn op twijfelvragen en niet op leemtevragen is vrij logisch, als we de aard van die twee soorten vragen nader bekijken :

(38) Komt Jan morgen ? (twijfelvraag)

(39) Wanneer komt Jan ? (leemtevraag)

De twijfelvraag – die haar naam overigens niet gestolen heeft – vraagt naar iets wat de spreker totaal onbekend is.

De leemtevraag stelt echter maar 1 deel van het uitgesprokene in vraag. In de leemtevraag (39) is al een presuppositie aanwezig, namelijk : de spreker weet dat Jan komt, maar hij weet niet wanneer. Daar het vragende element dus maar in een gedeelte van de uitgesproken zin zit, is het normaal dat een modaal bijwoord, dat de hele zin bepaalt, geen antwoord kan zijn op wat we een „halve vraag” of een „gedeeltelijke vraag” kunnen noemen. Het kan wel antwoord zijn op een twijfelvraag, waarin de hele zin „bevrraagd” wordt.

Uit het syntactisch onderzoek van de modale bijwoorden kunnen we nu het volgende besluit trekken :

De modale bijwoorden zijn blijkbaar een scherp omljnde syntactische categorie. Het is mogelijk syntactische valenties te vinden die gelden voor alle modale bijwoorden en alleen voor de modale bijwoorden. Aan de hand daarvan kunnen we een definitie opstellen van modale bijwoorden : het zijn bijwoorden die tegelijkertijd aan de volgende vijf eisen voldoen :

1. Ze kunnen geparafraseerd worden met „het is... zo, dat...” ongeacht de tijd van het werkwoord in de dat-zin.
2. Ze worden altijd predikatief gebruikt en indien niet, worden ze predikatief als men de woordgroep waarbij ze horen transformeert in een KW + gezegde-konstruktie.
3. Ze kunnen antwoord zijn op een twijfelvraag.
4. Ze kunnen in dat antwoord vóór *niet* en vóór *wel* staan.
5. Ze kunnen nooit antwoord zijn op een leemtevraag.

Zoals al opgemerkt is vormen *niet* en *wel* hier een uitzondering op. Zij voldoen feitelijk maar aan 3 of 4 criteria : 1, 2 (3) en 5.

Het is wel opvallend dat juist de twee 'uiterste polen' onder de modale bijwoorden zich anders gedragen dan de rest. Als we konsekvent zijn noemen we *niet* en *wel* geen modale bijwoorden of brengen we ze apart in de definitie. Ik heb voor de laatste oplossing gekozen omdat *niet* en *wel* teveel gemeen hebben met de andere modale bijwoorden wat de syntaxis betreft.

In de zin kunnen modale bijwoorden optreden als zinsbepalingen, meer bepaald als modale bepalingen of als oordeelspartikels in attributieve functie (vrije bepalingen van de hoogste graad bij een bijwoord, adjektief of substantief).

Binnen de klasse van modale bijwoorden kunnen we nog een paar andere subcategorieën onderscheiden ; dat zijn o.a. :

niet en wel : die samen met een ander modaal bijwoord het antwoord kunnen zijn op een twijfelvraag.

gelukkig, heus, feitelijk en eigenlijk : die in zo'n antwoord niet zonder wel of niet kunnen voorkomen.

soms, misschien, wel niet in vraagzinnen : die in een bepaalde betekenis enkel in vragende zinnen kunnen voorkomen.

BIBLIOGRAFIE

Booij, G. E. (1974): *Zinsbepalingen in het Nederlands* in : *Spektator* 3 (1973-'74), nr. 8, pp. 619-646.

De Groot, A. W. (1949): *Structurele syntaxis*. Den Haag.

De Groot, A. W. (1964): *Inleiding tot de algemene taalwetenschap*. Groningen.

- Den Hertog, C. (1903): *Nederlandsche spraakkunst*. Amsterdam.
- De Vooys, C. G. N. (1949): *Nederlandse spraakkunst*. Antwerpen.
- De Witte, A. J. J. en Wijngaards, N. C. H. (1961): *De structuur van het Nederlands, een evolutief-klassieke synthese*. Den Bosch.
- Klooster, W. G., Verkuyl, H. J., en Luif, J. N. J. (1969): *Inleiding tot de syntaxis*. Keulen.
- Kluyver, A. (1911): *Over modaliteit in: De Nieuwe Taalgids V*, pp. 65-74.
- Kraak, A., en Klooster, W. G. (1968): *Syntaxis*. Keulen.
- Kraak, A. (1966): *Negatieve zinnen*. Hilversum.
- Nieuwborg, E. (1968): *De distributie van het onderwerp en het lijdend voorwerp*. Antwerpen.
- Overdiep, G. S. (1937): *Stilistische grammatica van het moderne Nederlands*. Zwolle.
- Paardekooper, P. (1968): *Beknopte ABN-syntaxis*. Den Bosch.
- Rijpma, E. en Schuringa, T. G. (1969): *Nederlandse spraakkunst*. Bewerkt door Jan Van Bakel. Groningen.
- Roose, H. (1964): *Het probleem van de woordsoorten en in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands*. Den Haag.
- Seuren, P. A. M. (1969): *Operators and Nucleus*. Cambridge U.P.
- Stutterheim, C. F. P. (1930): *Het begrip modaliteit in: De Nieuwe Taalgids, XXIV*, pp. 269-308.
- Stutterheim, C. F. P. (1970): *Bijwoordelijke bepalingen, betekenis, functie, distributie, accentvalentie in: Zijn akker is de Taal*, pp. 267-279.
- Terwey, T. (1903): *Nederlandsche spraakkunst*. Groningen.
- Tinbergen, D. (1957): *Nederlandse Spraakkunst*. Bewerkt door F. Lulofs. Zwolle.
- Van Den Hoek, T. (1972): *Woordvolgorde en konstituentenstructuur in: Spektator 3*, pp. 125-136.
- Van den Toorn, M. C. (1973): *Nederlandse grammatica*. Groningen.
- Van Wijk, N. (1906): *De Nederlandsche taal*. Zwolle.
- Van der Lubbe, H. F. A. (1965): *Woordvolgorde in het Nederlands*. Assen.
- Van Es, G. A. en Van Caspel, P. P. J. (1971-'74): *Syntaxis van het moderne Nederlands*. Groningen.
- Verkuyl, H. J. e.a. (1974): *Transformationele Taalkunde*. Utrecht.